

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

У статті розглянуті найпоширеніші причини та стадії формування девіантної поведінки дітей та молоді, значення сім'ї та школи для успішної соціалізації молоді в сучасних умовах, необхідність об'єднання зусиль різних держаних, громадських структур для профілактики девіантної поведінки.

Ключові слова: асоціальна поведінка, девіантна поведінка, профілактика, сім'я, соціалізація, школа.

В статье рассмотрены самые распространенные причины и стадии формирования девиантного поведения детей и молодежи, значение семьи и школы для успешной социализации молодежи в современных условиях, необходимость объединения усилий различных государственных, общественных структур для профилактики девиантного поведения.

Ключевые слова: асоциальное поведение, девиантное поведение, профилактика, семья, социализация, школа.

Середовище, в якому проходить становлення людини як соціальної істоти, відповідно до законів буття перебуває в постійному русі і розвитку. Якщо раніше радянська наука вважала, що соціальна система має цілеспрямований розвиток, то зараз науковці все більше схиляються до того, що немає явно вираженого у розвитку суспільства вектора, що свідчило б про якусь спрямованість людського поступу до чітко визначеної мети. Соціальні системи динамічно розвиваються, ускладнюються. Періоди відносної стабільності змінюються періодами кардинальних змін, еволюційний період змінюється на революційний. Людська спільнота в таких умовах змушена постійно шукати моделі виживання в певний період і за наявних умов.

Кожна окремо взята людина і суспільство загалом прагнуть стабільності, визначеності, впевненості в майбутньому. Саме стабільність, на думку багатьох дослідників, на сучасному етапі має бути визначена за критерій прогресивності соціальної системи. Порушення стабільності завжди викликало неспокій і стурбованість на всіх щаблях суспільної ієрархії. Прояви

поведінки співгромадян, що виходили за загальноприйнятні рамки, суспільно визначені і схвалені норми викликали стурбованість та осуд більшої частини населення.

Ситуація в Україні на цей час свідчить про те, що наше суспільство перебуває на етапі пошуку нової моделі стабільності. Трансформації, що відбулись у нашій країні на рубежі віків, зміни, що відбулися в політичній, економічній, культурній, духовній сферах, загальна політична нестабільність у державі, яка набула перманентного характеру на сьогодні, значно ускладнили процеси соціалізації молодого покоління.

Розгубленість, втрата ідеалів, песимістичне сприйняття життя, відчуження від суспільства, перевага меркантильних інтересів призводить до того, що у молоді та підлітків домінуючими почуттями є тривога, соціальна пасивність, страх. Наслідками цього є збільшення кількості неповнолітніх, залишених наодинці зі своїми проблемами, та тих, чия поведінка виходить за межі правових і моральних норм суспільства, тобто є асоціальною.

В науці така поведінка називається девіантною (від лат. *deviatio* – відхилення). Під нею розуміють стійку поведінку особистості, яка відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, яка спричиняє реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [5].

Проблема девіантної поведінки не нова. Вона не з'явилась лише в Україні і у зв'язку із зазначеними змінами. Кожна людська спільнота тією чи іншою мірою знайома з проявами девіації. Проблема дітей та батьків існує стільки, скільки існує людство. Але кінець ХХ століття, який ознаменувався появою такого суспільного феномена, як “молодіжна культура”, за якого умови життя кожного наступного покоління значно відрізнялось від попередників, загострив проблему асоціальної поведінки молоді. Моральні принципи, погляди на подружнє життя, сімейне виховання, взаємовідносини людини і влади, громадянина і держави починають зазнавати швидких змін. Світ вже пережив хвилю молодіжних бунтів кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття як наслідок протесту молоді проти “консерватизму” покоління.

Проблема девіантної поведінки залишається гострою на сучасному етапі і не лише в нашій країні. Діти в перехідних

умовах суспільного розвитку є найменш захищеною категорією, про що свідчить відсутність тенденції до зниження рівнів дитячої захворюваності й смертності, зростання дитячої і підліткової злочинності, наркоманії та алкоголізму серед неповнолітніх. Значна поширеність ризикованих звичок серед молоді свідчить про те, що молодь не має знань та навичок, щоб захистити себе від шкідливої поведінки.

Проблемою профілактики девіантної поведінки досліджували вітчизняні науковці Т. Донських, У. Короленко, В. Лютий, Н. Максимова, С. Немченко, Н. Онищенко, Г. Пономаренко, Л. Пилипенко, М. Синьов, О. Шаралова та ін.

Проблема девіантної поведінки у радянські часи зводилась, в основному, до періоду підліткового віку, коли вчинки з відхиленнями тлумачились як прояви “хвороби росту”, яку особистість повинна була перерости за допомогою сім’ї, вчителів, громадських організацій.

Після досягнення повноліття прояви девіації розглядались переважно через призму криміналістики. У західній традиції, навпаки, намагались застосовувати психоаналітичний підхід і у випадках злочинного спрямування життєдіяльності особистості.

Вітчизняна наука на сучасному етапі розглядає девіантну поведінку у більш широкому аспекті. Виділяються два полюси, що знаходяться по обидва боки соціальної норми. Перший полюс – це поведінка, якій притаманні суспільно неприпустимі, навіть небезпечні форми, внаслідок чого суспільство змушене застосовувати каральні санкції. Рушійною силою такої поведінки виступають деформовані потреби, цінності, розбіжності між потребами й можливостями, деформація шляхів і засобів їх задоволення, деформації правової та моральної свідомості, особливості емоційно-вольової сфери, настроїв, очікувань індивідів.

Другий полюс – це поведінка, яка хоч і відхиляється від норм та шаблонів суспільства, є неприйнятною у суспільстві на даному етапі розвитку, але пов’язана із розвитком самого суспільства. Це можуть бути окремі члени суспільства, котрі, маючи гіперздібності чи будучи носіями прогресивних поглядів, реформаторських ідей, які суспільство ще не готове сприйняти, випереджують у розвитку інших членів суспільства індивідуально-психологічно чи індивідуально-соціально.

Більшість дослідників єдині у визнанні сутності девіації як відхилення від загально прийнятих на такому етапі розвитку суспільства норм. Вчинок, що не відповідає соціальним нормам за об'єктивними чи суб'єктивними причинами, отримує оцінку близького оточення, офіційних осіб, а подекуди і суспільства в цілому. Якщо людина відчуває наслідки оцінювання свого вчинку з боку інших, якщо вона визнає право інших людей оцінювати його вчинки і поведінку, то це призводить чи до корекції поведінки відповідно до соціальних вимог, чи до початку девіантної кар'єри як процесу сходження до сильних форм девіантної поведінки.

Існують декілька підходів стосовно типів девіації. М. Галагузова виділяє девіантну, делінквентну і кримінальну поведінку. Під девіантною поведінкою тут розуміють таку поведінку, що порушує відповідні для певного віку соціальні норми і правила поведінки. Такий тип поведінки називають ще антидисциплінарним. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуативно обумовлені дитячі поведінкові реакції – демонстрація, агресія, виклик, ухилення від навчання чи трудової діяльності, систематичні втечі з дому, бродяжництво, пияцтво, алкоголізм дітей та підлітків; рання наркотизація та пов'язані з нею асоціальні вчинки, антисоціальні дії сексуального характеру, спроби суїциду.

Делінквентна поведінка відрізняється від девіантної, на думку М. Галагузової, тим, що характеризується повторюваністю асоціальних вчинків дітей та підлітків, що перетворюються в певний стійкий стереотип дій, що хоч і порушує правові норми, але не тягне за собою ще кримінальної відповідальності через їх обмежену суспільну небезпеку або недосягнення дитиною віку, з якого починається кримінальна відповідальність.

Виділяють такі типи делінквентної поведінки:

- агресивно-насильницька поведінка (образи, побиття, підпали, садистські дії, що спрямовані, в основному, проти особи людини);
- корислива поведінка, що включає дрібні крадіжки, вимагання, майнові посягання, пов'язані з прагненням отримати матеріальну вигоду;
- поширення і продаж наркотиків.

Для делінквентної поведінки характерно і те, що вона проявляється не лише у зовнішній поведінковій формі, а й у

внутрішній, особистісній, коли у підлітка відбувається деформація ціннісних орієнтацій, що веде до послаблення контролю системи внутрішньої регуляції.

Кримінальна поведінка визначається як протиправний вчинок, який по досягненню віку кримінальної відповідальності служить основою для порушення кримінальної справи і кваліфікується відповідними статтями кримінального кодексу. Кримінальній поведінці, як правило, передують різні форми девіантної та делінквентної поведінки [7].

Ф. Мустаєва поділяє девіантну поведінку на дві великі категорії:

- поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я і передбачає наявність відкритої або прихованої патології. Це вже більш медико-психологічна основа відхилень. Сюди відносять астеніків, шизоїдів, епілептоїдів та інших психічно ненормальних людей, а також осіб з акцентуйованими характеристиками, які також мають психічні відхилення, але в межах норми;
- антисоціальна поведінка, що порушує основні соціальні і культурні норми, особливо правові. Це мається на увазі делінквентна і кримінальна поведінка.

Автор такого підходу виділяє відхилення від соціальних норм за такими ознаками, як відхилення корисливої, агресивної орієнтації і відхилення соціально-пасивного типу [6].

Колектив авторів науково-методичного посібника “Життєві кризи особистості” виділяє три загальних підходи до проблем девіантної поведінки: кримінальний, соціологічний і психологічний. У першому підході виділяється два типи поведінки – злочинність і кримінально некарана аморальна поведінка. Відповідно відрізняють такі типи девіантів: перший – у особистості сформовані асоціальні погляди на цінності, вона відносить себе до конкретного злочинного угруповання, їй притаманна стійка внутрішня орієнтація на злочинний засіб задоволення потреб; другий – нестійкість внутрішнього світу, погляди та цінності перебувають у стадії формування, злочинні чи асоціальні дії вчиняються під впливом обставин, що склались, або оточуючих осіб; третій – особистості притаманна правосвідомість, усвідомлення антисоціального характеру своїх дій, навіть розкаяття з приводу своїх вчинків, але ця людина вважає себе зв'язаною

фатумом, долею, яку не можна змінити; четвертий (випадковий) – у даному випадку автори вважають, що слід говорити не про девіантну поведінку, а про одиничний вчинок, що має відхилення від нормативів внаслідок дії зовнішніх умов (наприклад, алкоголю) [2].

О. Змановська девіантну поведінку особистості розглядає як прояв відхилення від норм, що проявляється в агресивній, делінквентній, адиктивній (залежній) та суїцидальній поведінці.

Всі дослідники проблеми девіантної поведінки дотримуються думки, що саме підлітковий та юнацький вік входять в групу підвищеного ризику. В цьому віці з'являються труднощі перехідного періоду, починаючи з психогормональних процесів і завершуючи перебудовою Я-концепції. У підлітків яскраво виражена нестійкість нервової системи, яка не завжди здатна витримати сильні або тривалі навантаження, що викликає стани протилежного характеру, які можуть раптово змінювати один одного: крайні збудження та гальмування, веселощі та немотивований сум, зацікавленість, енергійність і апатія, рухова активність і в'ялість. У цей період з'являється стійкий інтерес до власної особи, з'являються власні оцінки подій, фактів оточуючого життя, здійснюються спроби оцінити свої можливості і вчинки, порівнюючи себе з ровесниками та їх діями.

У цьому віці відбувається тимчасове психологічне віддалення підлітка від сім'ї, від школи, знижується їх вплив, а зростає вплив ровесників на формування особистості, тобто відбувається зміна референтного оточення. Виникають проблеми з дорослими: підліток із стану підпорядкування прагне перейти у стан рівноправ'я, але світ дорослих стоїть ще на позиції опіки. Це говорить про те, що для підлітків характерні граничність і невизначеність соціального положення. Змінюється і механізм соціального контролю: дитячі форми контролю, які ґрунтуються на дотриманні зовнішніх форм і слухняності старшим вже не діють, а нові, дорослі, що передбачають свідому дисципліну та самоконтроль, ще не склались або не зміцніли.

Дослідники виділяють три послідовні фази становлення девіантної поведінки. Перша фаза пов'язана з афектом неадекватності, коли спостерігається розбіжність оцінок оточення із самооцінкою особистості, що змушує останню

вдаватись до механізмів самовиправдання та пошуку компенсаторних напрямків діяльності, які дозволять підкріпити високу самооцінку, або відбувається пошук, що буде позитивно впливати на діяльність індивіда. Друга фаза – когнітивний дисонанс, коли недостатньо аргументів, щоб виправдати негативний вчинок, і людина або змінює своє ставлення до об'єктів, з якими пов'язаний вчинок, або знецінює значення вчинку для себе та інших. Третя фаза – егалітація, що проявляє себе у морально-психологічній поведінці, яка складається з кримінальних дій [2].

У межах психолого-педагогічного підходу існує декілька поглядів щодо визначення факторів та причин девіантної поведінки. Ф.А. Мустаєва виділяє такі фактори: індивідуальний, психолого-педагогічний, соціально-психологічний, особистісний, соціальний [6].

До індивідуального відносять психобіологічні переумови асоціальної поведінки; до психолого-педагогічного – дефекти шкільного, сімейного виховання; до соціально-психологічного – несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в навчально-виховному колективі; до особистісного – активно-вибіркове ставлення індивіда до навколишнього середовища, до норм і цінностей, що його оточують, до педагогічних впливів сім'ї, школи, громадськості, а також важливі особисті ціннісні орієнтації і особиста здатність до саморегулювання своєї поведінки; до соціального фактора – соціальні і соціально-економічні умови існування суспільства.

У багатьох випадках передумовою девіантної поведінки стають саме соціальні фактори – шкільні проблеми, сімейні негаразди, травматичні події життя, вплив девіантної субкультури або групи, засоби масової інформації, моделі дозвілля, які насаджуються молоді, і т.д. Як показують дослідження, конфлікти у сім'ях (43%), алкоголізм батьків (38%), неповні сім'ї ще більше посилюють безлад у поведінці молоді. Діти все частіше тікають з дому через насильство, від якого вони там потерпають. Учні старших класів виявляють високий рівень агресивності, вони не задоволені своїм життям і з песимізмом дивляться у майбутнє [3].

М. Галагузова серед факторів, які обумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх, виділяє біологічні, психологічні,

соціально-педагогічні, соціально-економічні, морально-етичні [7]. Сутність цих факторів за своїм змістом перегукується, в основному, з факторами, виділеними Ф. Мустаєвою. Проте, основна увага тут приділена соціально-педагогічному фактору, який полягає в дефектах сімейного, шкільного та громадського виховання (шкільні проблеми, сімейні негаразди, травматичні події життя, вплив девіантної субкультури або групи, засоби масової інформації, моделі дозвілля, які насаджуються молоді, і т.д.). Цей фактор зумовлює, на думку багатьох авторів, труднощі ранньої соціальної адаптації, навчальну дезадаптацію, що призводить до криміналізації вільного часу дітей підліткового віку. Особливо дослідники звертають увагу на роль неблагополучних сімей (Л. Алексеева, Р. Бочкарьова, М. Буянов) та школи (Н. Перешейна, С. Харченко, Р. Корчова, І. Рудакова, О. Ситнікова) у формуванні асоціальної поведінки дітей та молоді. Підтримуючи таку позицію, ми вважаємо, що на сьогодні школа і сім'я не сприяють задоволенню однієї із базових потреб підлітків – бути прийнятими у референтному соціально схвалюваному середовищі, визнання їх як самоцінних особистостей. У результаті, спробами самоствердження стають намагання реалізувати себе не лише в навчанні, спорті, творчості, але й у негативних вчинках, злочинах або у формі пасивного протесту (алкоголь, наркотики, суїцид).

За останні десятиліття рівень злочинності серед дітей і молоді в Україні зростає. Проте в останні роки спостерігається позитивна тенденція із зменшення злочинності серед неповнолітніх. Так, згідно статистикою Міністерства внутрішніх справ України, якщо у 2007 р. неповнолітніми в Україні було здійснено 15 572 злочини, то у 2008 р. їх кількість становила вже 13 541, що на 13% менше. По Хмельницькій області ці показники становлять: 2007 р. – 317 злочинів, 2008 р. – 269 (15,1%). Але не може не турбувати той факт, що у Хмельницькій області на обліку в службах у справах неповнолітніх перебуває більше півтори тисячі дітей, що потребують посиленого догляду і виховання. Тому проблема профілактики дитячої та молодіжної асоціальної поведінки стоїть у нашому суспільстві досить гостро.

Для здійснення профілактики девіантної поведінки потрібна координована діяльність школи, сім'ї, державних, адміністративних, відомчих структур (служби у справах дітей,

центри соціальних служб для молоді, кримінальна міліція у справах дітей, наркологічна служба, соціально-реабілітаційні центри, центри медико-соціальної реабілітації дітей тощо), що мають обов'язок здійснювати профілактику девіантної поведінки серед дітей та молоді. На сьогодні, на жаль, координація зусиль структур здійснюється не в повному обсязі.

Провідна роль у профілактиці девіантної поведінки належить шкільним практичним психологам та соціальним педагогам. Стратегічною базою профілактичної роботи, на думку О. Москалюк, має бути орієнтація на внутрішній захисний потенціал підлітка, розкриття ресурсів психіки особистості, підтримка та допомога в самореалізації власного життєвого призначення. Результатом такої роботи має стати формування позитивної мотивації, позитивних рис та властивостей особистості, яка здатна самостійно справлятися з власними труднощами й життєвими проблемами [4].

Предметом подальших досліджень має бути пошук ефективних форм і методів профілактики девіантної поведінки соціальним педагогом в умовах загальноосвітньої школи та мікросоціуму.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 43-50.
2. Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч.1: Психологія життєвих криз особистості. – 360 с.
3. Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 2 : Діти і молодь у кризовому суспільстві: технології допомоги і підтримки. – 565 с.
4. Москалюк О. Соціально-педагогічна стратегія профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія

- соціально-педагогічна: Випуск XI / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 266 с. – С.119-123.
5. Змановская Е.В. Девиантология: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 288 с.
 6. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416 с.
 7. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 416 с.

The most widespread reasons and phases of forming the deviational behavior among children and youth, the importance of family and school for successful socialization of youth in modern conditions, necessity of consolidation the efforts of different state, public organizations for preventive measures of deviational behavior are examined in the article.

Key words: asocial behavior, deviational behavior, preventive measures, family, socialization, school.

Отримано: 08.05.2009

УДК 17.023.32:342](09)(477)

О.А. Мельник

Людина в аксіологічному вимірі соціокультурного буття давньоруської доби крізь призму правничих відносин

Стаття присвячена аналізу уявлень про людину і її місце у аксіологічному вимірі соціо-культурного буття у давньоруську добу. Показано, що правові відносини, які склалися у княжу добу Київської Русі, виводять уявлення про людину на новий рівень розуміння. Людина і її життя стверджуються цінністю й охороняються законом. Показана психологічна думка давньоруського періоду, що репрезентує розуміння людської сутності.

Ключові слова: образ людини, право, культура, норма, цінність, гармонія, розум, душа, тіло.